

KROPLA DRAŻY SKAŁĘ..., CZYLI O WODZIE W LITERATURZE DLA NAJMŁODSZYCH

Żywioty w literaturze dziecięcej. Woda, red. Anna Czabanowska-Wróbel, Krystyna Zabawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, ss. 304.

W 2017 roku w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego ukazała się interesująca zbiorowa praca monograficzna poświęcona literaturze dla dzieci i młodzieży pt. *Żywioty w literaturze dziecięcej. Woda*. Redaktorki tomu, znane badaczki twórczości dla najmłodszych – Anna Czabanowska-Wróbel oraz Krystyna Zabawa – za cel postawiły sobie przyjrzenie się twórczości dla dzieci pod kątem jednego z czterech żywiołów, wodzie. Zaplanowały również kolejne tomy serii, które poświęcone będą ziemi, powietrzu i ogniovi. Jak można przeczytać na czwartej stronie okładki monografii o wodzie, podjętemu przedsięwzięciu przyswiecała nie tylko zwykła dociekliwość naukowa, dająca się sprowadzić do pytania, w jaki sposób i z jakiego powodu można pisać o żywiołach dla młodych odbiorców, ale także swoista misja polegająca na popularyzacji postawy poważnego traktowania badań twórczości dla dzieci i młodzieży na równi z piarstwem dla dorosłych:

Myślenie żywiołami i medytowanie nad nimi umożliwia otwieranie wyobraźni na to, co symboliczne i materialne zarazem, ogólne i bardzo konkretne. Cztery żywioły znane tradycji europejskiej – woda, ziemia, powietrze i ogień – będą kolejno przedmiotem namysłu w gronie badaczy literatury i książki dziecięcej. Te same pytania, które stawia się od dawna sztuce adresowanej do dorosłych, chcemy z całą powagą zadać utworom dziecięcym pochodzącym z różnych epok i stworzonym w różnych językach. Przed nami książka o pierwszym z żywiołów, wodzie. Woda to *fons et origo*, źródło i warunek istnienia, symbolizuje ona całe bogactwo i potencjalność życia, niejako zawiera je w sobie. Niewyczerpany charakter żywiołu sprawia, że magiczną siłą baśniowej „wody

żywej” reprezentuje zarówno „łyk wody”, jak i potęga morza czy powodzi. Woda i wody, wielkie masy oceanu i jedna kropla – w książkach dla dzieci, podobnie jak w poezji, mogą stanowić jedność (4 strona okładki).

Nakreślone cele wydają się bardzo istotne i to z kilku przyczyn. Po pierwsze, tematyka wody, podstawowego dla człowieka żywiołu, bez którego niemożliwa byłaby ziemski egzystencja, do tej pory nie została zaprezentowana w kontekście twórczości dla dzieci i młodzieży, chociaż rozpraw na temat kulturowych i literackich znaczeń życiodajnej cieczy było wiele. Wystarczy wspomnieć o fundamentalnym dla rozważań o wyobraźni poetyckiej szkicu Gastona Bachelarda *Woda i marzenia* (1975) czy antropologicznej rozprawie Piotra Kowalskiego *Woda żywa* (2002). Po drugie, upomnienie się o należyte traktowanie piarstwa dla dzieci jest bardzo potrzebne, bowiem do tej pory nie przez wszystkich badaczy odbierane jest ono jako równoprawne wobec piarstwa dla dorosłych. Zapomina się ni rzadko o tym, że twórczość dla dzieci i młodzieży kształtuje nie tylko gusty czytelnicze, ale i system wartości czy poglądy na świat przyszłych obywateli. Głos w obronie literatury „czwartej” nie wydaje się bezzasadny, bowiem do tej pory piarstwo tego rodzaju bywa w Polsce marginalizowane, o czym świadczy m.in. brak jego omówień w popularnych syntezach historycznoliterackich dotyczących poszczególnych epok. Do nielicznych wyjątków należy praca toruńskiego badacza – Artura Hutnikiewicza pt. *Młoda Polska* – w której jeden z rozdziałów poświęcony został modernistycznej literaturze dla niedorosłych. Z powyższych powodów wszelkie inicjatywy służące wypracowaniu należytego miejsca twórczości dla najmłodszych w badaniach naukowych, mimo że już wiele się w tym zakresie zmieniło, o czym świadczą prężnie działające ośrodki akademickie zajmujące się tego rodzaju

problematyką, m.in. warszawski (Pracownia Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży), dwa krakowskie (Ośrodek Badań Literatury Dziecięcej i Młodzieżowej na Uniwersytecie Jagiellońskim; Pracownia literatury dla dzieci i młodzieży na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie), wrocławski (Centrum Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży), katowicki, a obecnie także toruński (Pracownia Badań Kultury i Literatury Dziecięco-Młodzieżowej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu), są godne uwagi.

Za równie cenny należy uznać pomysł przeniesienia obszarów badawczych zarezerwowanych do tej pory dla literatury dla dorosłych do badań z zakresu literatury dla „niedorosłych”. Postawienie sobie pytań, jak pisarze mówią dzieciom o żywiołach, na ile różnią się ich wersje od tych tworzonych z myślą o dojrzałych odbiorcach, jeśli w ogóle się różnią, w czym kryje się odmienność tych ujęć, a w czym dostrzec można ich podobieństwo, wydają się prowokować do udzielania różnych odpowiedzi, a recenzowana publikacja ich bogactwo przynosi. Warto dodać, że *Żywioły w literaturze dziecięcej. Woda* nie jest pierwszą rozprawą polskojęzyczną, która podejmuje akwaticzną problematykę w piśmarstwie dla najmłodszych. W tym zakresie w rodzimych badaniach pionierką była Gertruda Skotnicka, która upominała się o prace naukowe poświęcone tego typu problematyce już w latach 70. XX wieku. Chociaż jej badania skupiały się na morzu w literaturze dla dzieci, a zwłaszcza na Bałtyku (Skotnicka 1978; Skotnicka 1979; Skotnicka 1982: 167-179), w których literackich przedstawieniach dostrzegała m.in. symbol polskości, to jednak jej obserwacje na temat natury wody w twórczości dla najmłodszych wydają się niezwykle cenne i nadal aktualne. Należy jednak pamiętać, że w większości wypadków prace pochodzące z okresu PRL-u, a takich o polskim morzu jest wiele, wyrastały z popularnych badań regionalnych, nie rzadko uwikłanych w doraźne cele, jak przywracanie lub budowanie społecznej pamięci o polskich ziemiach i wodach – tzw.

utraconych bądź odzyskanych, których zmienna przynależność państwowa była uwarunkowana czynnikami polityczno-historycznymi.

Szerszą perspektywę oglądu zjawisk związanych z żywiołem wody zaproponowała w połowie lat 80. XX w. wybitna znawczyni literatury dla najmłodszych, Joanna Papuzińska, która wydała inspirującą pokolenia badaczy książkę pt. *Zatopione królestwo. O polskiej literaturze fantastycznej XX wieku dla dzieci i młodzieży* (I wyd. 1983, II – 2008). Chociaż monografia w całości nie jest poświęcona wodzie, lecz „przestrzeni doznań literackich dzieciństwa, które, opadając na dno pamięci – czy też może niepamięci – odciskają ślady na naszych upodobaniach i uczuciach, na sposobach przeżywania literatury, sztuki, piękna” (Papuzińska 2008: 11), to w poszczególnych rozdziałach, a zwłaszcza w pierwszym, prezentowane są liczne literackie przykłady ukazujące rangę tematu tytułowego żywiołu. Autorka, poruszając wielorakie problemy dotyczące literatury dla dzieci i młodzieży, prezentuje m.in. jak w czasach niewoli pisarze przypisywali motywowi wody symbolikę narodową. Tego typu interpretacje sygnalizuje już tytułowe królestwo, będące obrazem niewolonej ojczyzny – „zatopionej”, „uśpionej”, czekającej na swego wyzwoliciela. Formuła zamieszczona w nagłówku nawiązuje do znanego od starożytności toposu, a w polskiej literaturze dla młodych czytelników wykorzystanego i spopularyzowanego w 1918 roku w powieści fantastycznej *Zatopione królestwo* przez młodopolskiego pisarza – Edwarda Słońskiego (Papuzińska 2008: 13). Wcześniej motyw zakłętego w morskich odmętach królestwa i królowny wprowadził m.in. w 1876 roku Edward Bełza w poemacie *Zakłete dzwony, legenda z dziejów polskich*, a po nim czynili tak kolejni autorzy, których twórczość Papuzińska omawia, m.in.: Bronisława Ostrowska, Zofia Urbanowska, Maria Buyno-Arctowa i Zuzanna Rabska (Papuzińska 2008: 15-17). Większość z nich nawiązuje do znanego motywu Atlantydy, który szerzej w literaturze fantastyczno-naukowej dla młodzieży omówił

Maciej Wróblewski w pracy *Atlantyda i inne lądy* (Wróblewski 2008: 208-235).

Kolejni badacze literatury dla dzieci i młodzieży, zajmujący się obrazem wody, nie podejmowali się całościowych ujęć tematyki żywiołów. Swe penetracje z reguły ograniczali do wybranych utworów bądź motywów, np. omawiana rodzajów akwenów, szczególnie morza, i do szukania ich kulturowych znaczeń (m.in. Chęcińska 1998; Ungeheuer-Gołąb 2011: 210-223). W tym kontekście praca krakowskich redaktorek jest pierwszym od wielu lat syntetycznym ujęciem tej problematyki, rozpatrywanej na przykładach polskich i obcych. Wydaje się, że Czabanowska-Wróbel i Zabawa pragnęły pójść torem Papużyńskiej, koncentrując się na akwatywnym temacie w szerokim ujęciu kulturowo-literackim. Dwadzieścia artykułów, niezwykle różnych w zakresie metod badawczych, doboru materiału, a nawet stopnia syntetyczności, zebranych w *Żywiołach w literaturze dziecięcej. Woda*, układa się w opowieść o wodzie w życiu człowieka i o jej przedstawieniach w twórczości dla najmłodszych. Tom otwiera artykuł Czabanowskiej-Wróbel *Żywioły wyobraźni. Woda – materia prima*, w którym zaprezentowano treści fundamentalne dla dalszych rozważań, czyli różne kulturowe znaczenia motywu wody ukonstytuowane w kulturze m.in. przez Bachelarda i psychoanalityków. Na wybranych przykładach utworów dla dzieci zaprezentowano różne ujęcia wody, które zyskują znaczenia wpisujące się w znane i kulturowo ugruntowane linie odczytań żywiołu jako głębi, początku wszechrzeczy oraz życia. Jednocześnie badaczka zwraca uwagę na fakt, że między znaczeniem nadanym wodzie przez pisarza a jego odczytaniem, nierzadko intuicyjnym, dokonywanym przez dziecko, mogą pojawić się znaczne rozbieżności. Tę drugą zależność pokazuje artykuł Bernadety Niesporek-Szamburskiej *Woda – językowe obrazowanie żywiołu w wypowiedziach dziecięcych* oparty na badaniach wypowiedzi i rysunków stworzonych przez dzieci. Autorka rekonstruuje na tej podstawie językowy obraz wody jako substancji mokrej, niebieskiej, „żywej”, a przy tym postrzeganej jako

wartość pozytywna. Z tym ostatnim aspektem zjawiska współbrzmi zaproponowane przez kolejną autorkę – Jolantę Ługowską – odczytanie motywu tytułowego żywiołu w popularnych baśniach. Analizując znane teksty utworów literackich i ludowych, badaczka ukazuje, jak pierwsze lektury dla najmłodszych, nierzadko wyrastające z tradycji oralnej, uzmysławiają dzieciom kulturowe znaczenie wody, która daje życie, np. stając się magicznym środkiem przezwyciężającym chorobę, a nawet śmierć. W autorskich wersjach czarodziejskich historii, których analizy podejmuje się również Alicja Mazan-Mazurkiewicz w pracy *Od oceanu... do kropli wody. Symbolika akwatywna w baśniach Hansa Christiana Andersena* – woda zyskuje szerszy zakres znaczeń – od pozytywnych, związanych z życiem, po negatywne, niszczycielskie, ale dające też szansę na odrodzenie w duchu chrześcijańskim. Liczba ujęć obrazów wody – od kropli, przez jeziora, stawy, morza po oceany, wydaje się generować nowe możliwości fabularne, ale i nieskończone możliwości interpretacyjne. W następnym artykule zamieszczonym w tomie pt. *Wezwanie morza. Sindbad Żeglarz i Tatusz Muminka wobec tajemnicy wodnego żywiołu* Marta Rusek omawia problemy przygodowości i przygody wpisane w przestrzeń morską w utworach Bolesława Leśmiana (*Przygody Sindbada Żeglarza*) oraz Tove Jansson (cykl o Muminkach). Tropem Leśmiana poszedł także Grzegorz Leszczyński, który w tekście „*Tyle smutków... A woda spojrzysta*”. *Leśmian i Malczewski: spotkania* pokazał interesujące związki akwatywnego wyobraźni w Leśmianowskich baśniach i obrazach Malczewskiego, podkreślając istniejące między nimi głębokie paralele, uruchamiające całą gamę możliwości interpretacyjnych atrakcyjnych czytelniczko nie tylko dla dzieci. Z kolei poezją dla najmłodszych w jej różnych wymiarach w powiązaniu z tematyką wody zajęły się Katarzyna Wądołny-Tatar w tekście *Bio-poetyka akwatywna w kołysankowych wierszach dla dzieci*, dowodząc związku usypiających piosenek z marzeniem sennym i somatyką dziecka, oraz Alicja Baluch w pracy *Woda jako żywioł poetycki w utworach dla*

dzieci, która – wykorzystując wiersze i znane baśnie braci Grimm – omówiła różne znaczenia istot związanych z wodą, m.in. żabą ukazywaną w wielu tekstach jako fałsz, maska, brzydota, ale i też symbolizującą stan przed przemianą na lepsze.

Kolejne artykuły w tomie podejmują już szczegółowe zagadnienia dotyczące żywiołu w utworach dla dzieci i młodzieży zaproponowane przez różnych pisarzy, m.in. Geoffreya Chaucera (Dominika Ruszkiewicz *Miłość u wybrzeży Bretanii: motyw wody w dziecięcych adaptacjach „Opowieści Ziemianina” Geoffreya Chaucera*), Charlesa Kingsleya (Anna Czabanowska-Wróbel *Wyobraźnia akwaticzna dla dzieci lądu. Zaczynając od „Wodnych dzieci” Charlesa Kingsleya*), Carla S. Lewisa (Sylwia Wojciechowska *„Qui trans mare currunt”: Podróż „Wędrowca do Świtu” C.S. Lewisa*), Kennetha Grahame’a (Iwona Graliewicz-Wolny *„Gdzieś nieopodal płynie rzeka”*. „O czym szumią wierzyby” Kennetha Grahame’a), Henriego Bosco (Beata Mytych-Forajter *Życie na wodzie. „Chłopiec i rzeka” Henriego Bosco*), Jeroena van Haelego (Krystyna Zabawa *„Morze ciche” Jeroena van Haelego – doświadczenie żywiołu przez dziecięcego bohatera z niepełnosprawnością*). Pozostałe artykuły prezentują ujęcia syntetyczne, związane np. z literaturą dotyczącą Holocaustu i postpamięci (Małgorzata Wójcik-Dudek *Płynna postpamięć – motywy akwaticzne w literaturze osobnej podejmującej problematykę Holocaustu*), z dziecięcymi czasopismami okresu dwudziestolecia międzywojennego (Bożena Olszewska *„Płynie Wisła, płynie...” Motyw rzeki w literaturze międzywojennego „Płomyka” (1917–1939)*) bądź z książkami popularyzatorskimi (Ryszard Waksmund *Woda, para, lód. W kręgu literatury popularnonaukowej dla niedorosłych*). Nie brakuje również prac odnoszących się do tematyki potopu i powodzi w twórczości dla młodego odbiorcy (Małgorzata Chrobak *Od potopu do „powodzi tysiąclecia”*. *Wieloznaczność obrazów powodzi w utworach dla młodego odbiorcy*), do tekstu i jego związków z ilustracją (Alicja Ungeheuer-Gołąb *Co*

robi rybak na dnie morza? O książce pt. „Rybak na dnie morza” z tekstem Agnieszki Taborskiej i ilustracjami Józefa Wilkonia) czy do obrazów wodnych przestrzeni jako form zaświatów w ilustracjach dla najmłodszych (Marta Kotkowska *Wodne (morskie) zaświaty w ilustrowanych/obrazkowych książkach dla dzieci*). Walorem publikacji jest niewątpliwie wielość przykładów i interesujących interpretacji, które wzbogacają dołączone do tomu rysunki dzieci oraz ilustracje zaczerpnięte z omawianych utworów. Cenne jest uwzględnienie w tych analizach i interpretacjach przykładów tradycyjnych, uznanych za klasykę literacką, do których zalicza się np. baśnie Andersena, Leśmiana oraz cykl narnijski Lewisa, a jednocześnie utworów nowych bądź niedawno przetłumaczonych na język polski, których czytelnik omawianej pracy może jeszcze nie znać, np. *Chłopiec i rzeka* (1945; przeł. 2008) Henriego Bosco i *Morze ciche* (2004; przeł. 2007) Jeroena van Haelego, a poruszających istotne zagadnienia, jak niepełnosprawność (*Morze ciche*) oraz inicjacja (*Chłopiec i rzeka*). Motywem przewodnim wszystkich artykułów jest oczywiście woda pokazana w wielu interesujących ujęciach: jako element krajobrazu, miejsce różnego typu doświadczeń (od pozytywnych po negatywne), ale też jako element symboliczny, a więc jako pramateria, życie, dojrzewanie, przemijanie, marzenie, pamiętanie i zapominanie. Jedynie, czego zabrakło w omawianym tomie, to podsumowania, tekstu, który zbierałby wnioski wypływające z tych wszystkich interesujących przykładów i pokazałby ewolucję w podejściu do prezentowanej tematyki, gdyż jest ona wyraźnie zauważalna mimo funkcjonowania tradycyjnych odczytań. Niemniej należy wyraźnie powiedzieć, że to początek tego typu badań nad żywiołami, więc przyjdzie odpowiedni czas na tego rodzaju syntezujące omówienia, prawdopodobnie po zamknięciu planowanej serii.

Omawiany tom *Żywioły w literaturze dziecięcej. Woda* należy uznać za ważny w badaniach literaturoznawczych i to z kilku powodów. Wszystkie zanalizowane

i zinterpretowane w monografii utwory udowadniają, że literatura dla młodego i bardzo młodego czytelnika jest równie bogata w znaczenia jak literatura dla dorosłych. Autorzy poszczególnych artykułów pokazali, że pisarze dla najmłodszych nie infantylizują problematyki żywiołów, że przyzwyczajają odbiorców do złożonych odczytań motywu wody, do obcowania z tematyką trudną, więc w tym zakresie cel zakładany przez redaktorki tomu został zrealizowany. Pozostaje nadzieja, że zauważą ten fakt również badacze literatury niedziecięcej, dla których tego typu naukowe działania nie do końca wydają się zasadne. Ale w walce o należyte miejsce twórczości dla najmłodszych w polskich badaniach historycznoliterackich (na niwie międzynarodowej mają już one swe znaczące miejsce) kolejny krok został wykonany, a wiadomo, że kropla drąży skałę...

VIOLETTA WRÓBLEWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Bibliografia

- BACHELARD, G. (1975). *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism* (przeł. H. Chudak, A. Tarkiewicz). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- CHĘCIŃSKA, U. (1998). *Dzieciństwo i przestrzeń morza w literaturze. Paralele szczeecińskie*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- KOWALSKI, P. (2002). *Woda żywa. Opowieść o wodzie, zdrowiu, higienie i dietetyce*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum.
- PAPUZIŃSKA, J. (2008). *Zatopione królestwo. O polskiej literaturze fantastycznej XX wieku dla dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Literatura.
- SKOTNICKA, G. (1978). *Znaczenie baśni regionalnych na przykładzie tekstów o morzu i wybrzeżu*. W: H. Skrobiszewska (red.), *Baśń i dziecko*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- SKOTNICKA, G. (1979). *Wędrowki ku morzu i wybrzeżu w gdańskiej prozie współczesnej dla dzieci i młodzieży 1945–1975*. W: A. Bukowski (red.) *Literatura gdańska i ziemi gdańskiej w latach 1945–1975*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- SKOTNICKA, G. (1982). *Stan i potrzeby badań nad polską literaturą dla dzieci i młodzieży o tematyce morskiej*. W: E. Kotarski (red.), *Problemy polskiej literatury marynistycznej*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- UNGEHEUER-GOŁĄB, A. (2011). *Obraz morza w polskiej liryce dziecięcej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria”, t. 11.
- WRÓBLEWSKI, M. (2008). *Atlantyda i inne lądy*. W: tenże. *Czytanie przyszłości. Polska fantastyka naukowa dla młodego odbiorcy*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

NETOGRAFIA

Centrum Badań Literatury dla Dzieci I Młodzieży / The Centre for Research on Children's and Young Adult Literature, <http://wfil.uni.wroc.pl/centrum-badan-literatury-dla-dzieci-i-mlodziezy-the-centre-for-research-on-childrens-and-young-adult-literature/>.

Ośrodek Badań Literatury Dziecięcej i Młodzieżowej na Uniwersytecie Jagiellońskim, <https://polonistyka.uj.edu.pl/osrodek-badan-literatury-dzieciecej-i-mlodziejowej/>.

Pracownia Badań Kultury i Literatury Dziecięco-Młodzieżowej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, <https://www.fil.umk.pl/pracownia-badan-kultury-i-literatury-dziecieco-mlodziejowej/>.

Pracownia Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży, <http://ilp.uw.edu.pl/pracownia-badan-nad-literatura-dziecieca-i-mlodziejowa/>.

Pracownia Literatury dla Dzieci i Młodzieży na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, <http://filpolska.up.krakow.pl/index.php/instytut/pracownicy/pracownia-literatury-dla-dzieci-i-mlodziejowej/>.